

Paradoks(i) enakih možnosti

Abstract

The Paradox of Equal Opportunities

The basic assumption of the idea of equal opportunities is based on the assertion that all individuals competing for an advantaged social position should have equal opportunities, i.e., that each and every one of them should have *fair* opportunities to achieve a particular goal. Despite the fact that equal opportunities is one of the basic mechanisms for a just distribution of advantageous social positions, the idea of fair equality of opportunity remains divided between different competing political projects, e.g., egalitarian liberalism, libertarian political theory, multiculturalism, etc. This paper examines two basic dimensions of equal opportunities to which existing conceptions fail to offer a unanimous answer, i.e., a) the issue of *fairness* and b) the issue of the currency of fairness. The concluding part of this paper presents two basic paradoxes that determine both the direction of the discussion as well as the possible solutions to the achievement of fair equal opportunities as part of any process for competing for advantageous social positions.

Keywords: equality of opportunity, fairness, currency of equal opportunities, meritocracy, egalitarian liberalism, libertarianism, neoliberalism

Dr. Mitja Sardoč is Senior Research Fellow at the Pedagogical Research Institute, Ljubljana. Editor-in-chief of Theory and Research in Education. Author of the monograph Multikulturalizem: pro et contra; editor of Citizenship, Inclusion and Democracy and Toleration, Respect and Recognition in Education. (mitja.sardoc@pei.si)

Povzetek

Osnovna predpostavka ideje enakih možnosti je, da so priložnosti za doseganje zastavljenega cilja med vsemi posamezniki, ki konkurirajo za določen selektivni položaj, enake oz. da imajo posamezniki za uresničitev zastavljenega cilja *poštene* enake možnosti. Čeprav velja, da so enake možnosti eden osnovnih mehanizmov pravične oz. poštene distribucije selektivnih družbenih položajev ter s tem povezane socialne mobilnosti, ostaja ideja *poštenih* enakih možnosti razpeta med vrsto konkurenčnih političnih projektov, npr. egalitarni liberalizem, libertarna politična teorija, multikulturalizem itn. Pričujoči prispevek problematizira dve osnovni razsežnosti problematike enakih možnosti, na katera obstoječe razprave o enakih možnostih ne ponujajo enoznačnega odgovora, in sicer problematiko poštenosti enakih možnosti in problematiko merila oz. valute poštenosti. V sklepnem delu prispevka sta predstavljena osnovna paradoksa, ki določata tako smer razprave kakor tudi morebitnih rešitev zagotavljanja poštenih enakih možnosti v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje.

Ključne besede: enake možnosti, poštenost, valuta enakih možnosti, meritokracija, egalitarni liberalizem, libertarna politična teorija, neoliberalizem

Dr. Mitja Sardoč, raziskovalec na Pedagoškem inštitutu. Autor znanstvenih in strokovnih člankov s področja filozofije vzgoje. Odgovorni urednik revije Theory and Research in Education. Autor znanstvene monografije Multikulturalizem: pro et contra ter urednik dveh zbornikov, ki sta izšli pri založbi Blackwell. (mitja.sardoc@pei.si)

Uvod in opredelitev problematike

Britanski filozof prava H. L. A. Hart je v svojem morda najbolj znanem eseju o kaznovanju in odgovornosti *Prolegomenon to the Principles of Punishment* podal zanimiv komentar o problematiki kaznovanja, ki je v 50. letih 20. stoletja (vsaj v Veliki Britaniji) veljala za eno družbeno najbolj izpostavljenih tematik, in sicer da »[s]plošno zanimanje za temo kaznovanja še nikoli ni bilo večje, kot je trenutno, in dvomim, da je bila javna razprava o tem kdaj bolj zmedena« (Hart, 2008: 1). Kljub svoji časovni oddaljenosti, družbeno-političnemu kontekstu in vsebini same razprave osnovno sporočilo Hartovega komentarja ostaja aktualno tudi danes, saj so številne javne razprave pogosto v veliki meri nejasne. To nesporno velja tudi za problematiko enakih (izobraževalnih) možnosti, ki je kljub svojemu – vsaj na prvi pogled – preprostem sporočilu in emancipatorični naravi vse prej kot enoznačna in neproblematična.

Medtem ko imamo na eni strani pojme, kjer je določitev usmerjenosti določene teorije ter s tem povezanih politik (v veliki meri) nedvoumna, npr. pri toleranci ali pri patriotizmu, je pri enakih možnostih – podobno kakor pri problematiki multikulturalizma¹ – ta meja zabrisana, saj jo zagovarjajo tako na t. i. 'levi' kakor tudi na t. i. 'desni' strani oz. tako zagovorniki egalitarnega liberalizma (npr. Rawls, 1971) kakor tudi zagovorniki libertarne politične teorije (npr. Friedman, 1980; Nozick, 1974). Kakor sta v predgovoru v zbornik o enakosti zapisala Louis P. Pojman in Robert Westmoreland (1997), je koncept enakih možnosti »v sodobni družbi široko sprejet, vendar po navadi ni natančno pojasnjen« oz. kakor je v svojem članku *Equality of Opportunity, and Beyond* zapisal John H. Schaar, ima ideja enakih možnosti »malo sovražnikov – politiki, poslovneži, družbeni teoretiki in demonstranti z njo soglašajo – in je zato le redko izpostavljena intelektualnim izzivom« (Schaar, 1997 [1967]: 137). Pravzaprav je del privlačnosti ideje enakih možnosti nedvomno povezan z njeno navidezno preprosto retoriko in jasnim sporočilom.

Eden od vzrokov je tudi vrsta (vsaj navideznih) protislovij oz. paradoksov na širšem področju problematike družbene neenakosti, ki smo jim priča. Na empirični ravni se predvsem od 70. let 20. stoletja naprej soočamo z (empiričnim) paradoksom enakih možnosti, in sicer prvič, čedalje večjo neenakostjo ter čedalje večjo razliko med tistimi, ki imajo, in tistimi, ki so deprivilegirani, ter drugič, vse manjšim številom tistih, ki niso deprivilegirani.² Gre torej za tri ločene dejavnike, zaradi katerih je ideja enakih možnosti oz. njena egalitarnost postavljena v negotovost. Soočamo se torej s protislovjem, da je rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje čedalje manj pomemben, kar hkrati relativizira enake možnosti kot eno osnovnih

¹ Čeprav retorika multikulturalizma temelji na uskladitvi zahtev po zagotavljanju enakosti ter sprejemanju in spoštovanju različnosti, se v okviru razprav o multikulturalizmu oz. politikah sprejemanja in vključevanja različnosti meja med t. i. 'levim' in 'desnim' polom sprevrne, saj se emancipatoričnost politik spoštovanja, sprejemanja in vključevanja kulturnih razlik – kakor opozarjajo zagovorniki egalitarnega liberalizma (npr. Barry, 2001) in liberalne feministične teorije (npr. Okin, 1998) – lahko sprevrže v ohranjanje 'oblastnih' razmerij znotraj manjšin in drugih nedominantnih družbenih skupin, ki tako ali drugače niso del mainstreama oz. večinske populacije. Po nekaterih interpretacijah naj bi bil multikulturalizem prej dedič komunitarne ali celo konservativne politične teorije in ne liberalizma oz. emancipatorične levece. Za podrobnejšo predstavitev posameznih paradoksov multikulturalizma glej Sarđoč (2011).

² Na problem naraščajoče neenakosti je v dokumentarnem filmu *Inequality for All* opozoril tudi nekdanji ameriški državni sekretar za delo (v času prve administracije Billa Clintona med letoma 1993–1997) in ekonomist Robert Reich. Dokumentarni film je dostopen na spletni strani <http://inequalityforall.com>.

oblik zagotavljanja pravičnosti. Drugi paradoks je povezan z uresničitvijo ideala poštenih oz. resničnih enakih možnosti: če bi v okviru tega procesa nevtralizirali t. i. 'transmisijsko' vrednost družine, aspiracij, motivacije, prepričan in navad, družbenih povezav ter genetskih dejavnikov posameznika, bi nevtraliziranje teh dejavnikov v končni posledici privedlo do opustitve družine kot osnovne družbene enote oz. kot »osnovne enote družbene organizacije« (Coleman, 1967: 1). »Če nočemo uničiti družine«, poudarja Zdenko Kodelja (2004: 397), »potem moramo sprejeti stališče, da je socialne neenakosti mogoče korigirati le deloma«.

Ob primerjavi obeh paradoksov pridemo do protislovnega rezultata. Na eni strani imamo situacijo, kjer ideja enakih možnosti ter neenakost nista medsebojno izključujoča oz. obenem je razlika med njima čedalje večja, medtem ko na drugi strani uresničitev ideala enakih možnosti privede do rezultatov, ki se jih ne bi sramovala nobena totalitaristična politična ureditev.³ Kako torej misliti koncept, ki je poleg idej o 'vitki' državi, privatizaciji, zasebni lastnini,⁴ odgovornosti posameznika, učinkovitosti, svobodnem trgu itn. del železnega repertoarja libertarne politične teorije (in ideologije neoliberalizma) ter hkrati eden temeljnih kamnov egalitarnega liberalizma ter s tem povezanih idealov, npr. pravičnosti, poštenosti, spoštovanja, enakosti itn.

Pričujoči prispevek problematizira dve osnovni razsežnosti problematike enakih možnosti, na katera obstoječe razprave o enakih možnostih ne ponujajo enoznačnega odgovora, in sicer problematiko poštenosti enakih možnosti in problematiko merila oz. valute enakosti. Sklepni del prispevka predstavi dva osnovna paradoksa, ki določata tako smer razprave kakor tudi mogočih rešitev zagotavljanja poštenih enakih možnosti v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje.

Enake možnosti in poštenost

Čeprav je poštenost ena osnovnih lastnosti vsakega pojmovanja enakih možnosti in ne nazadnje tudi pravičnosti sploh (Rawls, 1971), sta njena vloga in pomen v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje v veliki meri nejasna oz. neustrezno artikularana. Vsako od različnih pojmovanj enakih možnosti namreč poštenost zagotavljanja enakih možnosti interpretira na svoj način, npr. libertarno in egalitarno pojmovanje enakih možnosti

³ Temu ustrezno je razdeljena tudi kritika ideje enakih možnosti. Na eni strani imamo kritiko ter s tem povezane očitke in ugovore, da so enake možnosti neučinkovite, saj naj bi politike, ki temeljijo na tem mehanizmu distribucije selektivnih družbenih položajev, velik del sredstev in virov namenile zagotavljanju enakih možnosti. Hkrati naj bi bilo na meritokraciji temelječe pojmovanje enakih možnosti deterministično, saj kljub formalni odpravi ovir proces konkuriranja za selektivne družbene položaje vso 'krivdo' za rezultat procesa konkuriranja preloži na posameznika. Prav kritika, da enake možnosti pomenijo zgolj in samo »enake možnosti, da postanemo neenaki« (Jacobs, 2004: 4), je privedla do očitka, da gre v tem primeru za posredno oz. prikrito obliko socialnega darvinizma ter v najboljšem primeru za ohranjanje obstoječega družbenega reda oz. načel in vrednot (Schaar, 1967). Za podrobnejšo predstavitev kritike enakih možnosti glej Sardoč (2013a).

⁴ Za zagovornike libertarne politične teorije – tako 'desne' kot tudi 'leve' politične provenience – je zasebna lastnina najpomembnejša pravica posameznika, saj jim zagotavlja »področja osebne svobode, v okviru katerih lahko vsak upošteva svoje pojmovanje dobrega življenja« (Vallentyne in Steiner, 2001: 1). Za predstavitev razlike med različicami libertarizma kot tudi samega pojmovanja 'levega' libertarizma glej Vallentyne in Steiner [ur.] (2001).

se tako razlikuje predvsem glede na pojmovanje poštenosti procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje.⁵ Da bi lahko primerjali poštenost različnih pojmovanj enakih možnosti, je treba vpeljati dve osnovni razsežnosti poštenosti, in sicer obseg poštenosti enakih možnosti (*kontekst poštenosti*) in kaj v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje šteje kot merilo oz. valuta poštenosti (*merilo oz. valuta poštenosti*).

Kontekst poštenosti

Obseg poštenosti procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje je večplasten, saj je poštenost v vsaki izmed t. i. okoliščin lahko več ali manj. Klasičen primer takega pojmovanja t. i. konteksta poštenosti je tristopenjski model poštenih enakih možnosti, ki ga je v svoji knjigi *Pursuing Equal Opportunities* artikularil Lesley A. Jacobs, in sicer: poštenost ozadja; proceduralna poštenost; ter poštenost rezultatov.

Proceduralna poštenost

Rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje je legitimen, v kolikor je posledica poštenih postopkov (Brighouse, 2010: 27). Proceduralna poštenost procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje, v okviru katere se izvede »dodelitev oseb neenakim položajem na podlagi poštenega tekmovanja« (Fishkin, 1983: 6), je torej pravičen v kolikor so izpolnjeni naslednji pogoji: prvič, vsak posameznik ima enak dostop do procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje; drugič, (a) pravila so enaka za vse in (b) so znana vnaprej ter so (c) povezana s ciljem procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje (npr. z opravljanjem določenega poklica); tretjič, najboljši kandidat je zmagovalec ('najboljši kandidat vselej dobi službo').⁶

Proceduralna poštenost enakih možnosti je torej zagotovljena, če so izpolnjeni naslednji pogoji oz. zahteve: da je dostop do konkuriranja za selektivne družbene položaje pošten oz. da so v njem imeli vsi pošteno priložnost tekmovati; da so kriteriji za selekcijo znani ter povezani

⁵ V nasprotju z distinkcijo med libertarnim in egalitarnim pojmovanjem enakih možnosti pa je osnovna distinkcija med egalitarnim in multikulturnim pojmovanjem enakih možnosti osredinjena okoli distinkcije upravičenosti tistih oblik neenakosti, ki so legitimna podlaga za politike kompenziranja neenakosti. Kakor je indikativno poudaril Brian Barry, »Invalidnost – na primer, pomanjkanje telesne mobilnosti zaradi poškodbe ali bolezni – *prima facie* močno podpira zahtevo po kompenziranju, saj omejuje možnosti, da opravljajo dejavnosti, v katerih drugi lahko sodelujejo. V nasprotju s tem pa je učinek posebnega prepičanja ali preference v tem, da prinese določen vzorec izbir med naborom možnosti, ki so na voljo vsem, ki imajo podoben telesni ali finančni položaj. Položaj nekoga, ki zaradi telesne invalidnosti ne more voziti avtomobila, je popolnoma drugačen od nekoga, ki avtomobila ne more voziti zato, ker bi bilo to v nasprotju z načeli njegove vere. Trditi, da sta položaja podobna, je žaljivo za obe strani.« (Barry, 2001: 36–37) Za podrobnejšo obravnavo kritike multikulturalizma glej Sarđoč (2011).

⁶ Razlika med libertarnim in egalitarnim pojmovanjem enakih možnosti je tudi v veljavnosti osnovne predpostavke na meritokraciji temelječega pojmovanja enakih možnosti ('najboljši kandidat vselej dobi službo'). Za zagovornike libertarnega pojmovanja je to načelo absolutno: najboljši kandidat ima pri konkuriranju za selektivne družbene položaje vselej prednost pred vsemi drugimi kandidati. Za zagovornike egalitarnega pojmovanja enakih možnosti je to načelo veljavno zgolj pod določenimi pogoji. Najboljši kandidat ima prednost zgolj in samo tedaj, ko so imeli vsi posamezniki pošten

zgolj in samo z uspešnim opravljanjem nalog, ki ga zahteva določen selektivni družbeni položaj; ter da kriteriji veljajo za vse enako. Kakor poudarja Brian Barry, so

z egalitarno liberalnega stališča enake možnosti tisto, kar je pomembno. Če enotna pravila ustvarijo enake nize izbir, so možnosti potemtakem enake. Pričakujemo namreč lahko, da bodo ljudje glede na svoje želje po rezultatih ter glede na svoja prepričanja o odnosu ukrepov za zadovoljitev svojih preferenc iz teh nizov izbir opravili različne izbire. Nekatere od teh preferenc in prepričanj bodo izpeljane z vidikov kulture, ki si jo delijo z drugimi; nekatere bodo idiosinkratične. Ampak to nima nikakršnega pomena: tako ali tako za morebitne zahteve, ki temeljijo na pravičnosti, to ni pomembno, saj je pravičnost zagotovljena z enakimi možnostmi. (Barry, 2001: 32)

Kljub temu velja poudariti, da je brez upoštevanja vseh tistih dejavnikov, ki lahko vplivajo na proces konkuriranja za selektivne družbene položaje, t.i. 'proceduralna' razsežnost enakih možnosti – kakor poudarjajo zagovorniki egalitarnega liberalizma – nepopolna.

Poštenost ozadja

Na pomen distinkcije med proceduralno poštenostjo, ki je povezana z idejo o 'odprti tekmi',⁷ ter poštenostjo ozadja je v svoji knjigi *Political Argument* opozoril Brian Barry, kjer skozi posamezne prispodobe navaja, da

proceduralna poštenost izključi boksarja, ki ima v svojih rokavicah košček svinca, poštenost ozadja pa bi izključila tudi vsakršno neupravičeno razliko v teži boksarjev. Podobno poštenost ozadja izključi jadrnice in avtomobile različnih velikosti, ki dirkajo drug proti drugemu, razen če so primerno ovirani. V sodnem primeru bi bilo dejstvo, da je zagovornik ene strani pokazal veliko večjo spretnost, podlaga za pritožbo v rubriki poštenosti ozadja in ne proceduralne poštenosti. (Barry, 2011 [1965]: 98–99)

Zagovorniki egalitarnega pojmovanja enakih možnosti kot pogoj legitimnosti rezultata procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje poudarjajo izhodiščno enakost oz. poštenost dostopa do procesa konkuriranja, saj bi morali imeti posamezniki »z enako stopnjo nadarjenosti in sposobnosti«, kakor poudarja Rawls (2001: 44), »enake možnosti za uspeh, ne glede na poreklo njihovega družbenega razreda.«⁸ Enakost statusa »kot načelo poštenosti ozadja«, poudarja

dostop do kvalifikacij. Za prve je poštenost dostopa zadovoljena takoj, ko imajo vsi posamezniki dostop do kvalifikacij. Za druge enakost dostopa ni zgolj in samo v tem, da moralno arbitrarni dejavniki nimajo vpliva na proces konkuriranja za selektivne družbene položaje, temveč da se pri doseganju določenega cilja vsi posamezniki (vsaj približno) soočajo z enakimi ovirami. Za podrobnejšo predstavitev primerjave različnih modelov enakih možnosti glej Cavanagh (2002); Squires (2006: 473–477) in Swift (2001).

⁷ Kakor opozarja Andrew Mason, je »tekma je odprta zgolj in samo, če nikomur ni onemogočeno vstopanje, tekma je široko oglaševana in pravila tekme so ustrezno zasnovana, da izbejo najbolj usposobljenega kandidata« (Mason, 2006: 16).

⁸ Tukaj Rawls loči družbeno neenakost od naravne, kar je tudi ena od kritik oz. očitkov njegovemu pojmovanju pravičnosti kot poštenosti.

Lesley A. Jacobs (2004: 29), »zahteva, da imajo v tekmi vsi posamezniki enak položaj«. V ta namen je treba tako pozitivne kakor tudi negativne razlike ter s tem povezano neenakost nevtalzirati in tako zagotoviti poštenost ozadja. Čeprav med zagovorniki egalitarnega liberalizma obstaja soglasje izravnave igralnega polja, ostaja v veliki meri nedorečeno, do kod naj izravnava poteka ter kako naj se izvede, saj je za izravnavo igralnega polja mogoče uporabiti različne mehanizme.

Poštenost rezultata

Tretja razsežnost egalitarnega modela enakih možnosti ima za svoj cilj tudi poštenost samega rezultata procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje. Od vseh preostalih modelov enakih možnosti, npr. libertarnega oz. klasičnega liberalnega ter egalitarnega, se to pojmovanje razlikuje po dodatni razsežnosti, kjer naj bi bili pozorni na poštenost samega konteksta poštenosti, saj *proceduralna* poštenost in poštenost *ozadja* – tako zagovorniki tristopenjskega modela enakih možnosti, npr. Lesley A. Jacobs (2004) – v nezadostni meri skrbita za poštenost procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje oz. t. i. 'resnične' enake možnosti. Kar se v okviru določenega postopka šteje kot pošteno, kakor poudarja Lesley A. Jacobs (2004: 16), »je pogosto povezano s tem, kar je v tekmovanju na kocki«. Prav zato, ker je rezultat procesa konkuriranja neenakost, bi jo bilo treba omejiti, tako da razlike med posamezniki ne bi bile prevelike.

Čedalje večja neenakost namreč vodi tudi v proces prekarizacije, ki ga praviloma spremlja tudi zmanjševanje ugodnosti oz. koristi, ki so povezani z določenim družbenim položajem oz. statusom. Hkrati se posredno tudi razvrednoti sam proces konkuriranja za selektivne družbene položaje oz. enakih možnosti na splošno. S prekarizacijo imamo torej dva ločena negativna rezultata, in sicer razvrednoti se sam proces konkuriranja ter dejstvo, da je tudi zmagovalec na slabšem. Iz te perspektive se tako postavlja vprašanje, ali je zagotavljanje enakih možnosti sploh še smiselno, saj je končni rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje v veliki meri že nerelevanten. Neenakost, ki je rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje, bi bilo po tej interpretaciji treba omejiti, saj bi s tem zmanjšali potencialno intersekcionalnost ter s tem povezano multipliciranje neenakosti. V procesu prekarizacije naj bi bila namreč razlika med tistimi, ki so 'zmagali' ter tistimi, ki so 'izgubili' vse večja. Kljub temu je treba poudariti, da se s povečano senzibilnostjo za vprašanje poštenosti in problematiko neenakosti povečuje tudi redistributivna funkcija države in njenega institucionalnega okvira ter potencialnega vpliva na svobodo posameznika oz. poseganja v njegovo zasebnost. Prav zato je mogoče socialne neenakosti, poudarja Zdenko Kodelja (2004: 397), »korigirati le deloma«.

Enake možnosti in problem merila

V samem izhodišču razprav o družbeni neenakosti je pomembno omeniti distinkcijo, ki v veliki meri določa vso nadaljnjo razpravo o neenakosti, in sicer distinkcijo o naravi neenakosti, saj je bila enakost – kakor opozarja Larry S. Temkin (2000: 327), »med najbolj obširno obravnavanimi ideali in je hkrati tudi med najmanj razumljenimi«. Kakor je v svojem predavanju *Equality or Priority* trdil Derek Parfit, je treba med zagovorniki egalitarizma ločiti dve različici, in sicer 'telično' različico egalitarizma oz. 'telični' egalitarizem ter 'deontično' različico

egalitarizma oz. 'deontični' egalitarizem. 'Telična' različica egalitarizma zagovarja pozicijo, da je neenakost sama po sebi nekaj slabega oz. da »je samo po sebi slabo, če so nekateri ljudje na slabšem kot drugi« (Mason, 2001a: 246), kar Parfit poimenuje *načelo enakosti*. V nasprotju s 'telično' različico egalitarizma pa t. i. 'deontična' različica egalitarizma oz. 'deontični' egalitarizem neenakosti ne jemlje kot nekaj negativnega na sebi, temveč se temeljni ugovor zoper neenakost primarno nanaša na njeno nepravilnost (ibid) oz. različne negativne učinke, ki izhajajo iz neenakosti. To lahko imenujemo *predpostavka o nepravilnosti neenakosti*. Osnovna teza t. i. 'deontičnega' egalitarizma temelji na predpostavki, da je odprava neenakosti upravičena samo tedaj, pravi Parfit (1997: 18), ko le-ta »koristi ljudem, ki so na slabšem«.

Če je razprava okoli vprašanja 'zakaj enakost' v veliki meri osredinjena primarno na kavzalno problematiko enakosti, je razprava 'enakost česa' veliko bolj kompleksna, saj je prevladujoči del problematike osredinjen okoli osnovnega merila tistega, kar je merilo enakosti, npr. pravice, lastnina, talenti, svoboda, osnovne dobrine itn.⁹ To odpira dve ločeni problematiki, in sicer problematiko meritokracije (*kako meriti*) in problematiko merila enakosti (*kaj meriti*).

Enake možnosti in meritokracija

V okviru institucionalnega okvira sodobne pluralne družbe je meritokracija¹⁰ oz. na meritokraciji temelječe pojmovanje enakih možnosti sprejeto kot osnovni mehanizem, kakor pravi David Miller (1999: 177), »v kateri so priložnosti vsake osebe, da pridobi privilegirane položaje in s tem povezane koristi, popolnoma odvisne od njegovega ali njenega talenta in truda«. Distribucija selektivnih družbenih položajev ter s tem povezanih prednosti tako temelji na podlagi posameznikovih zaslug in ne na katerem od moralno arbitrarnih dejavnikov, npr. spola, rase, veroizpovedi, družbeno-ekonomskega položaja posameznika ali na podedovanih privilegijih oz. položajih, prijateljstvu. »Načelo zasluge«, pravi Iris Marion Young (1990: 200), temelji na predpostavki, da je treba »položaje podeliti najbolj usposobljenim posameznikom, torej tistim, ki so najbolj usposobljeni in spretni za opravljanje nalog, ki jih zahtevajo ti položaji«. Meritokracija tako temelji na intuitivni ideji, da vsakdo dobi tisto, kar si zasluži.

Osnovna ideja meritokracije, opozarja Matt Cavanagh (2002: 33), je, da mora »najboljša oseba vselej dobiti službo«, kar je osnovna predpostavka kateregakoli pojmovanja meritokracije oz. na meritokraciji temelječega pojmovanja enakih možnosti. Kljub svoji neposrednosti in

⁹ Medtem ko je prva razprava v veliki meri osredinjena primarno na kavzalno problematiko enakosti, je druga veliko bolj kompleksna, saj je prevladujoči del problematike osredinjen okoli osnovnega merila tistega, kar velja kot merilo enakosti, npr. pravice, viri, lastnina, svoboda, osnovne dobrine itn. V okviru teh razprav velja splošno sprejeta predpostavka, da je osnovna smer te problematike usmerjena od vprašanja 'zakaj enakost' k vprašanju 'enakost česa' (npr. Sen, 1992; Dworkin, 2002). Problematičnost tega trenda, kakor je poudaril Paul Kelly (2010: 56), je v tem, »da namenja premalo pozornosti tradicionalnim vprašanjem o podlagi temeljne enakosti oz. zakaj nas bi morala enakost na prvem mestu sploh zanimati«.

¹⁰ Pojem meritokracije je leta 1958 vpeljal britanski sociolog Michael Young v svoji knjigi *The Rise of The Meritocracy* (1958). Čeprav je Youngov satirični esej *The Rise of Meritocracy* – vsaj širši javnosti – manj znan kot Orwellov roman *1984* ali pa Huxleyjev roman *Krasni novi svet*, njegov vpliv ni nič manj prisoten, saj se je z artikulacijo pojma meritokracija neizbrisno vpisal v besednjak tako družboslovja kakor tudi humanistike.

preprostosti pa je njen pomen vse prej kot enoznačen in preprost, saj je ideja zasluge (merit) – kakor poudarja Amartya Sen (1999: 5) – derivativne narave oz. je odvisna od »naših stališč o dobri družbi«. Prav zato Cavanagh navaja dve različni razumevanji tega pojmovanja meritokracije, in sicer kot na proces usmerjeno pojmovanje in na cilj usmerjeno pojmovanje. Obe pojmovanji – tako pravi Cavanagh – zaobsegata pojmovanje tekmovanja, ki pa ga pojmuteta različno. Prvo pojmovanje meritokracije tako poudarja vlogo in pomen tekmovanja oz. procesa konkuriranja, v okviru katerega imajo vsi enake možnosti doseči najboljši rezultat oz. zmagati. Drugo pojmovanje pa kot osnovno vodilo meritokracije navaja primarno izkupiček samega tekmovanja oz. procesa konkuriranja, in sicer dobiti najboljšega kandidata za določeno funkcijo. Osrednji cilj tega pojmovanja meritokracije tako ni »ustvarjati zmagovalce in poražence«, temveč »odkriti, kdo je najboljši posameznik« (ibid). Kakor navaja Matt Cavanagh (2002: 4), ima meritokracija oz. ideja, da naj bodo izbrani tisti, ki so najboljši, dve mogoči razlagi. Na eni strani naj imajo vsi posamezniki, ki so vključeni v proces konkuriranja za selektivne družbene položaje, priložnost, da določen položaj pridobijo, medtem ko se druga razlaga primarno osredinja na problematiko tega, da dobimo najboljšega kandidata, ki bo določeno mesto zasedel.¹¹

Kljub temu pa je treba poudariti, da na meritokraciji temelječe pojmovanje enakih možnosti primarno ni povezano z zagotavljanjem enakosti dostopa, temveč v artikulaciji procesa selekcije najustreznjšega oz. najbolj kvalificiranega kandidata, saj ideja enakih možnosti med drugim temelji na dveh ločenih predpostavkah, in sicer na predpostavki o omejenosti materialnih in človeških virov in predpostavki o učinkovitosti podelitve selektivnih družbenih položajev tistim, ki so najuspešnejši. Roland Benabou pravi, da se v razpravah o meritokraciji ponavlja tema

o enakih možnostih, kar pomeni, da družinsko ozadje ne bi smelo biti pomembna prednost ali hendikep pri prizadevanju za ekonomsko uspešnost. Eno intuitivnih meril je delež variance v prihodkih, ki so posledica posameznikovih lastnosti, ali njihove odsotnosti, ne pa njegovega ali njenega ozadja. (Benabou, 1999: 319)

Osnovno vprašanje meritokracije¹² je osredinjeno okoli problematike narave zaslug, na podlagi katerih meritokracija kot sistem ugotovi, kdo je najustreznjši oz. najbolj zaslužen kandidat za določen selektiven družbeni položaj. Zasluge, kakor poudarja Lesley A. Jacobs, so »standardi, ki odslukujejo tisto, kar maksimira interese največjega števila posameznikov v družbi« (Jacobs, 2004: 20). Meritokracija, kakor poudarja David Miller, je »v določenem smislu globoko nenaraven način dodeljevanja družbenih ugodnosti« (Miller, 1999: 178), saj je – na zdravorazumski ravni – v nasprotju z osnovnimi socialnimi stiki prijateljstva, družinskega življenja, ljubezni. Osnovno vprašanje, ki se odpira tukaj, je, kaj pravzaprav meriti oz. katera je t. i. 'valuta' procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje kakor tudi enakih možnosti na splošno? Je to npr. zgolj in samo dosežek oz. rezultat v okviru procesa konkuriranja za selektivni družbeni položaj ali pa je to lahko tudi vloženi trud, talenti, odrekanje, tveganje itn.?

¹¹ Za podrobnejšo predstavitev vloge in pomena odličnosti v okviru na meritokraciji temelječem pojmovanju enakih možnosti glej Lampert (2012).

¹² Kakor opozarja David Miller (1999: 181–185), je treba pri argumentih zoper meritokracijo, ki jih navaja libertarna politična teorija, ločiti tri mogoče podlage za zasluge, in sicer moralni motiv; trud; ter bolečino (npr. odrekanje).

Problem merila poštenosti

Kljub različnim izpeljavam oz. različicam egalitarnega liberalizma jih združuje – kakor je poudaril Samuel Scheffler (2003: 5) – skupna ideja, »da so neenakosti v prednostih, ki jih ljudje uživajo, sprejemljive, če izhajajo iz prostovoljnih izbir, medtem ko so neenakosti, ki izhajajo iz neizbranih lastnosti okoliščin ljudi nepravične« oz. kakor je poudaril Larry Temkin (2003: 62), da »je *nezaslužena* neenakost nepoštena, medtem ko zaslužena neenakost ni«. Kakor pravi Shlomi Segall (2008: 10), temelji ta ideja na predpostavki, »da je za posameznika nepošteno, da je v slabšem položaju kot drugi zaradi razlogov, ki so zunaj njegovega nadzora« ter da naj se od posameznika upravičeno zahteva, kakor poudarja Andrew Mason (2001b: 763), »da nosi stroške (ali dovoli, da uživa koristi) posledic svojega ravnanja, katerih proizvodnja je pod njegovim nadzorom, ne pa tudi tistih, katerih proizvodnja je onkraj njega«. Teoretični in tudi politični pomen distinkcije med obema oblikama neenakosti je ključna ločnica v sodobni teoriji pravičnosti. Vse od izida Rawlsove knjige *A Theory of Justice* oz. artikulacije teorije pravičnosti kot poštenosti¹³ velja, da se najpomembnejša distinkcija v egalitarnem liberalizmu nanaša na samo naravo različnosti oz. potencialnih neenakosti, in sicer na različnost oz. neenakost, ki je rezultat okoliščin; ter različnost oz. neenakost, ki je rezultat izbire. Kakor je pravil Will Kymlicka (1989: 186), je »razlikovanje med izbirami in okoliščinami pravzaprav popolnoma osrednje za liberalni projekt«.

Osnovno vprašanje, ki se torej odpira, je, »katere dejavnike je treba šteti med okoliščine ljudi in katere je mogoče vključiti znotraj kategorije izbir« (Scheffler, 2005: 6).¹⁴ Ali so torej talenti posameznikov oz. njihove sposobnosti lahko legitimni temelj razlik med posamezniki ter s tem povezano neenakostjo, saj si nihče, kakor opozarja Rawls (1971: 101–102), »ne zasluži svojih večjih naravnih sposobnosti, niti ni upravičen do ugodnejšega začetnega položaja v družbi. Tisti, ki jim je bila narava bolj naklonjena, kdorkoli že so, lahko pridobijo iz svoje sreče samo pod pogoji, ki izboljšujejo položaj tistih, ki so izgubili«. Okoliščine so torej vsi tisti dejavniki, nad katerimi posameznik nima nadzora in zanje potemtakem ni odgovoren in ga torej ne moremo šteti med valuto enakih možnosti (Nagel, 1979).

Kljub deklarirani egalitarnosti se posamezna pojmovanja enakih možnosti in tudi enakih izobraževalnih možnosti med seboj razlikujejo glede na številne vidike. Med najpomembnejše spada utemeljitev narave posameznih oblik neenakosti, in sicer tiste oblike neenakosti, ki so rezultat okoliščin oz. dejavnikov zunaj posameznikove volje ali nadzora (nevoluntaristični vidik neenakosti) ter tiste oblike neenakosti, ki so rezultat posameznikovih izbir, odločitev ali dejanj.¹⁵ Prav distinkcija dejavnikov, ki jih je treba šteti med okoliščine posameznikov, in tiste,

¹³ Kakor poudarja Brian Barry (2001: 35), se temeljna premisa poštenosti nanaša na »distribucijo pravic, virov in možnosti«.

¹⁴ To pojmovanje distinkcije med danostjo in izbiro (*taksonomija narave neenakosti*) ter s tem povezano zahtevo po kompenziranju vseh tistih oblik neenakosti, nad katerimi posameznik nima vpliva, temelji na predpostavki, da so dejavniki, ki so zunaj posameznikovega nadzora, v zunanjem odnosu s posameznikovimi izbirami oz. nanje nimajo vpliva (*predpostavka o zunanjem odnosu izbire in okoliščin*).

¹⁵ Za kritiko distinkcije neenakosti in s tem povezanih dejavnikov, ki so zunaj posameznikovega nadzora, ter tistimi, ki katere je posameznik odgovoren oz. da »so nekateri v slabšem položaju kot drugi, ne po lastni krivdi (ali izbiri)« (Temkin, 1993: 13), glej Sher (2011). Hkrati je treba poudariti tudi ugovor zoper predpostavko o nepovezanosti talentov

ki jih je mogoče vključiti znotraj kategorije izbir posameznikov, je eden osnovnih teoretičnih temeljev egalitarnega liberalizma ter loči različna pojmovanja enakosti in enakih izobraževalnih možnosti, ki se med seboj razlikujejo predvsem glede na dve nesoglasji, in sicer »kateri vidiki posameznikovega vedenja so zunaj njegovega nadzora ter jih je tako treba pripisati učinkom okoliščin«; in »ali naj se enaki pogoji zagotovijo delno ali v celoti« (Roemer, 1998: 8).

Problematiko obsega zagotavljanja enakih možnosti lahko najbolj ponazorimo skozi scenarije, ki se ponujajo. Scenarije zagotavljanja enakih pogojev v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje lahko delimo v dve ločeni skupini, in sicer absolutno skupino ter relativno skupino. Absolutna skupina se zavzema za izenačevanje vseh pogojev, ki lahko vplivajo na proces konkuriranja za selektivne družbene položaje. S tem naj bi vsem posameznikom zagotovili *resnično* enake možnosti. Relativna skupina ima naslednje mogoče scenarije: minimalnega, prioritarnega in suficientarnega. Minimalni scenarij zagotavljanja enakih možnosti temelji izključno na načelu nediskriminiranja in tako zagotavlja zgolj in samo enak oz. odprt dostop.¹⁶ Prioritarni scenarij daje prednost tistim, ki so najbolj deprivilegirani (npr. učenci z učnimi težavami oz. tistim, ki so najbolj deprivilegirani), medtem ko suficientarni scenarij priložnosti posameznikom izenačuje zgolj in samo do določenega praga.

V okviru različnih pojmovanj enakih možnosti in meritokracije oz. na meritokraciji temelječega pojmovanja enakih možnosti lahko torej ločimo dve pojmovanji: t. i. 'klasično' pojmovanje in t. i. 'radikalno' pojmovanje enakih možnosti (Brighouse, 2010). Klasično pojmovanje enakih možnosti kot merilo zasluge praviloma izključuje tiste dejavnike, ki so rezultat posameznikovih okoliščin oz. dejavnikov, na katere posameznik nima vpliva in zanje ni odgovoren, ne pa tudi posameznikovega talenta, izbir oz. njegovega truda. Radikalno pojmovanje enakih možnosti pa kot merilo zaslug ne upošteva posameznikovih talentov, saj le-ti niso povezani s posameznikovimi izbirami in trudom oz. posameznik nanje naj ne bi imel vpliva. To pojmovanje zaslug naj bi upoštevalo zgolj in samo trud kot »edino legitimno podlago in merilo zaslug« (Sadurski, 1985: 116).¹⁷ To pojmovanje naj bi bilo tako povezano s tremi očitki zoper upoštevanje talentov kot merila na meritokraciji temelječega pojmovanja enakih možnosti iz treh ločenih razlogov, in sicer zaradi nevoluntaristične narave talentov; kulturne oz. družbene pogojenosti talentov; ter distributivnih omejitev talentov.

Prvi razlog za 'nevtalizacijo' talentov oz. naravnih sposobnosti naj bi bila njihova nevoluntaristična narava, saj posamezniki naj ne bi imeli vpliva na talente, ki naj bi jih imeli.

in izbir oz. neodvisnosti samih izbir, ker ji kljubuje tudi vrsta empiričnih ugotovitev, saj so »neenakosti v aspiracijah« – kakor opozarja Zdenko Kodelja – povezane »s socialnim izvorom« (Kodelja, 2004: 399), npr. da si otroci priseljenec ali (deprivilegiranih) manjšin, ženske itn. v disproporcionalno večji meri izbirajo poklice kakor predstavniki večinske populacije oz. t. i. *mainstreama*. Sher (2011: 2–3) hkrati tudi loči časovno razsežnost obeh 'meril', saj so »talenti trajne sposobnosti, ki jih je mogoče izvrševati ob različnih priložnostih, medtem ko so izbire enkratni dogodki«.

¹⁶ Za distinkcijo med pojmom enakih možnosti in odprtih možnosti glej Hansson (2004). Na distinkcijo med enakimi oz. odprtimi možnostmi ter potencialno problematično naravo ideje enakih možnosti je opozoril že Anthony Flew v svoji knjigi *The Politics of Procrustes* (1981).

¹⁷ Tukaj seveda ostaja odprto vprašanje razmerja med trudom in dosežkom ter s tem povezano 'nagrado', saj lahko imamo v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje različne 'scenarije', npr. trud brez dosežka; dosežek brez truda ter trud in dosežek (*intersekcionalnost truda in dosežka*). Za podrobnejšo predstavitev tega razmerja glej Mason (2006: 46–48).

Vsak talent posameznika naj bi bil primarno ali vsaj v veliki meri rezultat dejavnikov, ki so zunaj njegove volje oz. vpliva in so hkrati med posamezniki neenako porazdeljeni. Drugi razlog zoper upoštevanje talentov kot merila na meritokraciji temelječega pojmovanja enakih možnosti sta sama vrednost in družbena vloga oz. status posameznega talenta posameznika, na katerega posameznik prav tako nima vpliva, saj so del drugih dejavnikov in družbenih okoliščin, npr. igranje nekega inštrumenta, določena rokodelska spretnost ali sposobnost analitičnega mišljenja. Neenakost talentov, opozarja Douglas Rae (1983: 70), »ni fenomen narave, ampak fenomen narave, kakor ga posreduje in konkretizira človeška kultura. Narava ustvarja široko paleto človeških sposobnosti, kultura pa izbere nekatere od teh zmožnosti, s katerimi ravna kot z relevantnimi ali pomembnimi.« [avtorjevi poudarki]¹⁸ Tretji ugovor zoper talente kot merila na meritokraciji temelječega pojmovanja enakih možnosti je njihova neprenosljivost z enega posameznika na drugega, kar je z vidika njihovega distributivnega pomena problematično. V nasprotju z npr. materialnimi in finančnimi viri, ki jih posameznik lahko prenese, proda, posodi ali podari, so talenti neprenosljivi in potemtakem – vsaj v okviru te interpretacije – ne veljajo kot legitimno merilo na meritokraciji temelječega pojmovanja enakih možnosti,¹⁹ saj bi bilo nepravilno, opozarja S. J. D. Green (1988: 8), »da se nagradi posameznika zgolj zaradi posedovanja talenta ali talentov«. »[N]ajvečja nepravilnost« – opozarja Thomas Nagel (1979: 99) – torej »ni ne rasna ali spolna, temveč intelektualna«.

Kakor navaja Lesley A. Jacobs (2004: 53), si različni modeli enakih možnosti »prizadevajo odpraviti arbitrarno distribucijo, ki temelji na socialnih naključjih, vendar prezrejo učinke naravne loterije«. Prav zato je treba omeniti osnovne ugovore zoper talente kot del merila, na podlagi katerega je treba ločiti med dvema različnima razsežnostma, in sicer da si npr. nadarjeni svojih prednosti niso zaslužili (*ugovor o arbitrarnosti naravne loterije*) in da so talenti, ki v posamezni družbi nekaj štejejo bolj ali manj stvar selekcije, okoliščin, nuje ali celo naključja (*ugovor o moralni arbitrarnosti družbenega statusa določenega talenta*).²⁰ Ideja enakih možnosti, pravi S. J. D. Green (1988: 1–2), naj bi torej temeljila na filozofsko neutemeljeni predpostavki, da lahko »različne zasluge izpeljemo iz moralno arbitrarne distribucije človekovih sposobnosti«. »Kar se zdi slabo,« poudarja Thomas Nagel v svoji knjigi *Equality and Partiality* (1989: 71), »ni to, da bi morali biti ljudje neenaki v prednostih ali pomanjkljivostih na splošno, temveč da morajo biti neenaki v prednostih ali pomanjkljivostih, za katere niso odgovorni«.

Na drugi strani so očitki in ugovori zoper ideal enakih možnosti usmerjeni v kritiko o nepravilnosti in konformizmu standardnega pojmovanja enakih možnosti, kakor je v svoji knjigi *Justice and the Politics of Difference* (1990: 7. poglavje) opozorila Iris Marion

¹⁸ Kot dober primer tako 'diahrono' kot tudi 'sinhrono' arbitrarnosti talentov, ki so v določeni družbi pomembni, npr. John Schaar navaja primer bojevanja v starogrški Šparti (Schaar, 1967). Prav zaradi arbitrarnosti talentov v določeni družbi ponuja revidirano različico formule enakih možnosti, ki se glasi: »enake možnosti, da vsi lahko razvijejo tiste talente, ki so v določenem času visoko cenjeni« (ibid: 231).

¹⁹ Za podrobnejšo predstavitev vloge in vpliva talentov v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje ter s tem povezan 'problem prikrivanja' glej Green (1988: 9–10).

²⁰ Kljub temu ostaja odprto vprašanje, kakšna je vloga talentov in s tem povezanih rezultatov v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje. Za analizo problematike talentov v okviru Rawlsove teorije pravičnosti kot poštenosti ter načela razlike glej Kodelja (2004: 398–399).

Young.²¹ Hkrati naj bi bilo na meritokraciji utemeljeno pojmovanje enakih možnosti deterministično, saj kljub formalni odpravi ovir proces konkuriranja za selektivne družbene položaje vso 'krivdo' za rezultat procesa konkuriranja preloži na posameznika. Sočasno na posameznika prenese tudi celotno 'tveganje' za rezultat, saj zmagovalec procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje ni znan vnaprej.²² Prav kritika, da enake možnosti pomenijo zgolj in samo 'enake možnosti, da postanemo neenaki' (Jacobs, 2004: 4), je privedla do ugovora, da gre v tem primeru za posredno oz. prikrito obliko socialnega darvinizma²³ ter (v najboljšem primeru) za ohranjanje obstoječega družbenega reda oz. načel in vrednot (Schaar, 1967).

Sklep: problemi, možnosti in izzivi

Na podlagi predstavljenih razsežnosti poštenosti različnih pojmovanj enakih možnosti in problematike merila oz. valute enakih možnosti ugotavljamo, da ima ideja enakih možnosti dve prevladujoči obliki oz. modela, in sicer libertarno (*tehnokratski model*) in egalitarno pojmovanje (*populistični model*). Način, kako je ta razprava artikulirana, kakor opozarja Kenneth R. Howe (1992: 458), je – v svoji skrajni meri – dopuščala dva odgovora, in sicer »opustitev svobode in izbire« ali »opustitev enakosti rezultatov«.²⁴ S prvo izbiro tvegamo potencialno vpeljavo 'totalitarnega' egalitarizma in s tem povezano ukinitve družine (vsaj takšne, kakršno poznamo), medtem ko ima lahko druga izbira za posledico radikalno povečanje neenakosti, ki temelji na ideji socialnega darvinizma oz. determinizma. Prav zato v okviru problematike enakih možnosti prevladujejo razprave o njihovem pomenu in ne njihove zaželenosti (Jencks, 1988). Čeprav obe pojmovanji ponujata – vsaj intuitivno – privlačen zagovor ideje enakih možnosti, obe pojmovanji – paradoksalno – trčita ob lastno mejo zagovora enakih možnosti, kar v končni posledici pripelje do sklepa, da je treba oba modela zavrniti.

Tehnokratsko pojmovanje oz. interpretacija ideje enakih možnosti poudarja legitimnost

²¹ Iris Young v svoji knjigi *Justice and the Politics of Difference* (1990) podvomi o dveh temeljnih predpostavkah na meritokraciji temelječega pojmovanja enakih možnosti, in sicer predpostavki o upravičnosti distribucije selektivnih položajev najboljšemu kandidatu in predpostavki o pravičnosti hierarhične družbene delitve dela (Young, 1990: 200–206).

²² Jonathan Wolff in Avner de Shalit v svoji knjigi *Disadvantage* tveganje opredelita kot eno izmed razsežnosti izbire, ki jo zagovorniki egalitarnega liberalizma vzamejo za izhodiščno predpostavko svojega pojmovanja enakih možnosti oz. družbene neenakosti sploh (2007: 4. poglavje).

²³ Za argumente socialnega darvinizma, ki zagovarjajo prevlado trga kot 'najbolj »naravne« oblike družbene organizacije' ter kritiko le-teh, glej Buchanan (1985: 3. poglavje). Buchanan argumente, ki trdijo, da redistributivni aranžmaji socialne države 'posegajo v naravni boj za preživetje' in jih je kot take treba odstraniti, v celoti zavrne, saj »temeljijo na več napačnih predstavah« (ibid: 49).

²⁴ Na podlagi te distinkcije Kenneth R. Howe za analizo problematike enakih možnosti predlaga t. i. 'interpretativni' pristop, ki ga povzame po Michaelu Walzerju (1983). Le-ta – v nasprotju z Rawlsovo teorijo pravičnosti kot poštenosti, ki ima podlago v idealni oz. abstraktni teoriji – izhaja iz neposrednih družbenih okoliščin. Hkrati naj bi ta pristop k problematiki enakih možnosti skozi t. i. 'konceptualni revizionizem' raziskal skupna načela in njihove posledice ter kazal na nasprotja in neskladja ter se tako odzival na spreminjajoče se okoliščine in vednost (Howe, 1992: 459). Tudi nekateri drugi avtorji, npr. Matthew Clayton (2006), zagovarjajo pristop t. i. 'neidealne teorije' (*non-ideal theory*), ki ima kot izhodišče Walzerjev prisop.

procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje oz. rezultat tega procesa. V nasprotju s tem pa populistično pojmovanje oz. interpretacija ideje enakih možnosti pušča ob strani najmočnejši argument, in sicer, da zahteva nevtralizirano posameznikovega socialno-ekonomskega položaja itn., preveliko intervencijo države in njenega institucionalnega okvira. Uresničitev ideala enakih možnosti (v okviru populistične interpretacije) – tako kot v primeru velike večine drugih egalitarnih politik²⁵ – lahko potencialno privede do prevelike intervencije države oz. v končni instanci do odprave družine (Fishkin, 1983), saj ima egalitarizem kot oblika 'abolicionistične politike' za svoj cilj, kakor opozarja Michael Walzer (1983: xii), odpravo posameznih razlik, in sicer »aristokratske privilegije, kapitalistično bogastvo, birokratsko moč ter rasno ali spolno prevlado«. Elizabeth Anderson (1999: 288) trdi, da egalitarizem »v svoji odločenosti, da popravi nepravilnost [...], napade našo zasebnost ter oteži osebne vezi ljubezni in navezanosti, ki se nahajajo v središču družinskega življenja«. ²⁶ Načelo poštenih enakih možnosti, kakor opozarja John Rawls (1999: 64), se torej »lahko izvaja le nepopolno, vsaj dokler obstaja institucija družine«.

Po tej interpretaciji so torej enake možnosti – v najboljšem primeru – oblika instrumentalnega egalitarizma,²⁷ saj izenačitev priložnosti posameznikov ni cilj sam na sebi, temveč vsaj načeloma služi za pravično in učinkovito distribucijo selektivnih družbenih položajev ter s tem za vzpostavitev razmer, ki bodo v blagor vseh članov skupnosti: ne nazadnje tudi tistih, ki so kot rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje na družbeni lestvici pristali nižje (*načelo vzajemne prednosti*). Kljub temu velja poudariti, da je ena temeljnih značilnosti politik enakih možnosti vzpostavitev legitimne neenakosti, saj temeljijo na razlikah, ki so rezultat poštenega procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje, kar je nedvomno boljše kakor 'totalitarni' egalitarizem. Rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje je – že zaradi redkih družbenih dobrin, ki je *conditio sine qua non* samega procesa – vselej neenakost. Kakor poudarja John Roemer (1998: 24), je tisto, »kar družba dolguje svojim članom, na podlagi politike enakih možnosti [...] enak dostop, vendar je posameznik odgovoren za spremembo dostopa v dejansko prednost z uporabo truda«.

²⁵ Elizabeth Anderson loči med dvema kategorijama ciljev egalitarnih politik, in sicer negativnimi in pozitivnimi. Negativni cilj egalitarnih politik oz. egalitarne pravičnosti »ni odprava posledic smole iz človeških zadev, temveč končati zatiranje, ki je po definiciji družbeno pogojeno« (Anderson, 1999: 288), medtem ko je pozitiven cilj egalitarnih politik »ustvariti skupnost, v kateri so ljudje v enakopravnih medsebojnih odnosih« (ibid: 289).

²⁶ Ena najpomembnejših razlik med egalitarnim in libertarnim pojmovanjem enakih možnosti je v povezanosti enakih možnosti z vlogo države (v primeru egalitarizma) ter svobodnega trga (v primeru libertarne politične teorije). Prav zagotavljanje enakih možnosti potrebuje namreč tudi vlogo države in njenega institucionalnega okvira, saj zahteva, kakor opozarja Michael Walzer, »izvajanje izpitov, določitev meril za usposabljanje in certificiranje, ki urejajo iskanje in postopek izbire. Samo država lahko omeji partikularne učinke individualne presoje, moč trga ter korporativne privilegije in vsem državljanom zagotovi enake možnosti za primerjavo z univerzalnimi standardi« (Walzer, 1983: 132).

²⁷ Za distinkcijo med instrumentalnim egalitarizmom in neinstrumentalnim egalitarizmom glej Temkin (2000, 2003). Za instrumentalni egalitarizem je vrednost enakosti zunanega oz. sekundarnega pomena, medtem ko je za neinstrumentalni egalitarizem vrednost enakosti pomembnejša od drugih idealov, načel ali vrednot. Hkrati Temkin (2000: 332) tudi poudarja, da neupoštevanje razlike med instrumentalnim in neinstrumentalnim egalitarizmom pomembno pripomore k zmedbi o naravi in vrednosti enakosti. Če bi to distinkcijo sprejeli, bi lahko upravičeno izpeljali sklep, da politike enakih možnosti kot oblika izenačevanja priložnosti posameznikov niso del egalitarizma, saj je izenačevanje priložnosti primarno v funkciji učinkovite in pravične distribucije selektivnih družbenih položajev.

Osnovno vprašanje problematike enakih (izobraževalnih) možnosti je torej, kako zagotoviti, da bo 'tekma' za selektivne družbene položaje pravična, neenakost, ki je rezultat procesa konkuriranja pa legitimna. Enake možnosti namreč pomeni načelo, kakor pravi S. J. D. Green (1988: 1), »ki naj bi vzpostavil pravično porazdelitev omejenih sredstev med posamezniki«. Glede na dejstvo, da ideja enakih možnosti in družbena neenakost nista medsebojno izključujoča, izku-piček procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje pa vse prej kot zanemarljiv, bo »v stiskah drugih ljudi«, kakor je v svoji knjigi *Faces of Injustice* zapisala Judith Shklar (1990: 15), »vselej lažje videti nesrečo kakor pa nepravičnost«.

Literatura

- GANDERSON, ELIZABETH (1999): What is the Point of Equality. *Ethics*, 109(2): 287–337.
- ARROW, KENNETH, BOWLES, SAMUEL in DURLAUF, STEVEN [ur.] (1999): *Meritocracy and Economic Inequality*. Princeton: Princeton University Press.
- BARRY, BRIAN (2001): *Culturel et Equality*. Cambridge: Polity Press.
- BARRY, BRIAN (2005): *Why Social Justice Matters*. Cambridge: Polity Press.
- BARY, BRIAN (2011 [1965]): *Political Argument*. London: Routledge.
- BENABOU, RONALD (1999): Meritocracy, Redistribution and the Size of the Pie. V *Meritocracy and Economic Equality*, K. Arrow, S. Bowles in S. Durlaf (ur.), 317–339. Princeton: Princeton University Press.
- BRIGHOUSE, HARRY (2010): Educational Equality and School Reform. V *Educational Equality*, G. Haydon (ur.), 15–70. London: Continuum.
- BUCHANAN, ALLEN E. (1985): *Ethics, Efficiency and the Market*. Oxford: Clarendon Press.
- CAVANAGH, MATT (2002): *Against Equality of Opportunity*. Oxford: Oxford University Press.
- CLAYTON, MATTHEW (2006): *Justice and Legitimacy in Upbringing*. Oxford: Oxford University Press.
- COHEN, JOSHUA, HOWARD, MATTHEW in NUSSBAUM, MARTHA C. (ur.) (1999): *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press.
- COLEMAN, JAMES S. (1967): The Concept of Equality of Educational Opportunity. *Harvard Educational Review* 38: 7–22
- DRYZEK, JOHN, HONIG, BONNIE in PHILLIPS, ANNE (ur.) (2006): *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- DWORKIN, RONALD (2002): *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- FISHKIN, JAMES (1983): *Justice, Equal Opportunity, and the Family*. New Haven: Yale University Press.
- FLEW, ANTHONY (1981): *The Politics of Procrustes*. London: Temple Smith.
- FRIEDMAN, MILTON in FRIEDMAN, ROSE (1980): *Free to Choose: A Personal Statement*. London: Harcourt Brace Jovanovich.
- GREEN, S. J. D. (1988): Is Equality of Opportunity a False Ideal for Society. *The British Journal of Sociology* 39(1): 1–27.
- GREEN, S. J. D. (1989): Competitive Equality of Opportunity: A Defense. *Ethics* 100(1): 5–32.
- HANSSON, SVEN OVE (2004): What are Opportunities and Why Should They be Equal. *Social Choice and Welfare* 22(2): 305–316.
- HART, HERBERT L. A. (2008): *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*, 2. izdaja. Oxford: Oxford University Press

- HAYDON, GRAHAM (ur.) (2010): *Educational Equality*. London: Continuum.
- HOWE, KENNETH R. (1992): Liberal Democracy, Equal Educational Opportunity, and the Challenge of Multiculturalism. *American Educational Research Journal* 29(3): 455–470.
- JENCKS, CHRISTOPHER (1988): Whom Must We Treat Equally for Educational Opportunity to be Equal? *Ethics* 98(3): 518–533.
- KELLY, PAUL (2010): Why Equality? On Justifying Liberal Egalitarianism. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 13(1): 55–70.
- KODELJA, ZDENKO (2004): Izobraževanje in Rawlsova načela pravičnosti. *Časopis za kritiko znanosti*, 32(217/218): 393–401.
- KYMLICKA, WILL (1989): *Liberalism, Community and Culture*. Oxford: Clarendon Press.
- LAMPERT, KHEN (2012): *Meritocratic Education and Social Worthlessness*. London: Palgrave-Macmillan.
- MASON, ANDREW (2001a): Egalitarianism and the Levelling Down Objection. *Analysis* 61(3): 246–254.
- MASON, ANDREW (2001b): Equality of Opportunity, Old and New. *Ethics* 111(4): 760–781.
- MASON, ANDREW (2006): *Levelling the Playing Field*. Oxford: Oxford University Press.
- MILLER, DAVID (1999): *Principles of Social Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- NAGEL, THOMAS (1979): *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NAGEL, THOMAS (1989): *Equality and Partiality*. Oxford: Oxford University Press.
- NOZICK, ROBERT (1974): *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- OKIN, SUSAN M. (1999): Is Multiculturalism Bad For Women? *V Is Multiculturalism Bad for Women?*, J. Cohen, M. Howard and M.C. Nussbaum (ur.), 9–24. Princeton: Princeton University Press.
- PARFIT, DEREK (1997): Equality and Priority. *Ratio (new series)*, 10(3): 202–221.
- PENNOCK, J. R. in CHAPMAN, J. W. (ur.) (1967): *Equality*. New York: Atherton Books.
- POGGE, THOMAS W. (1989): *Realizing Rawls*. Ithaca: Cornell University Press.
- POJMAN, LOUIS P. in WESTMORELAND, ROBERT (ur.) (1997): *Equality: Selected Readings*. Oxford: Oxford University Press.
- RADCLIFFE RICHARDS, JANET (2002): Equality of Opportunity. *Ratio* 10(3): 253 – 279.
- RAE, DOUGLAS W. (1983): *Equalities*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- RAWLS, JOHN (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- RAWLS, JOHN (2001): *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- ROEMER, JOHN E. (1998): *Equality of Opportunity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- SADURSKI, WOJCEICH (1985): *Giving Desert its Due*. Dordrecht: Springer.
- SACHS, BENJAMIN (2012): The Limits of Fair Equality of Opportunity. *Philosophical Studies* 160(2): 323–343.
- SARDOČ, MITJA (2011): *Multikulturalizem: pro et contra*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- SARDOČ, MITJA (2013a): Enake [izobraževalne] možnosti in družbena neenakost. *Sodobna pedagogika* 64(2): 48–62.
- SARDOČ, MITJA (2013b): Anatomija enakih možnosti. *Šolsko polje* XXIV(5/6): 145–159.
- SCHAAR, H. JOHN (1997/1967): Equality of Opportunity, and Beyond. *V Equality*, J. R. Pennock in J. W. Chapman (ur.), 228–250. New York: Atherton Books.
- SCHEFFLER, SAMUEL (2003): What is Egalitarianism? *Philosophy and Public Affairs* 31(1): 5–39.
- SCHEFFLER, SAMUEL (2005): Choice, Circumstance, and the Value of Equality? *Politics, Philosophy and Economics* 4, 5: 5–28.
- SEGALL, SHLOMI (2008): *Health, Luck and Justice*. Princeton: Princeton University Press.
- SEN, AMARTYA (1992): *Inequality Re-examined*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- SEN, AMARTYA (1999): Merit and Justice. *V Meritocracy and Economic Inequality*, K. Arrow, S. Bowles, S.

- Durlauf (ur.), 5–16. Princeton: Princeton University Press.
- SHKLAR, JUDITH (1990): *The Faces of Injustice*. New Haven: Yale University Press.
- SHER, GEORGE (2011): Talents and Choices. *Nous* 46(3): 400–417.
- SQUIRES, JUDITH (2006): Equality and Difference. V *The Oxford Handbook of Political Theory*, J. S. Dryzek, B. Honig in A. Phillips (ur.), 470–487. Oxford: Oxford University Press.
- SWIFT, ADAM (2001): *Political Philosophy: A Beginner's Guide for Students and Politicians*. Cambridge: Polity Press.
- TEMKIN, LARRY S. (1993): *Inequality*. Oxford: Oxford University Press.
- TEMKIN, LARRY S. (2000): Inequality: A Complex, Individualistic, and Comparative Notion. *Philosophical Issues* 11(1): 327–353.
- TEMKIN, LARRY S. (2003): Equality, Priority or What. *Economics and Philosophy* 19(1): 62–87.
- VALLENTYNE, PETER in STEINER, HILLEL (ur.) (2001): *Left-Libertarianism and Its Critics*. Basingstone, Hampshire: Palgrave.
- YOUNG, MICHAEL (1958): *The Rise of The Meritocracy: 1870 – 2033: An Essay on Education and Equality*. Harmondsworth: Penguin.
- YOUNG, IRIS MARION (1990): *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- WALZER, MICHAEL (1983): *Spheres of Justice*. New York: Basic Books.
- WOLFF, JONATHAN in DE SHALIT, AVNER (2007): *Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press.